

HAAPSALU AJALOOLISE HALJASTUSE ANALÜÜS

Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala (reg-nr 27013)

HALJASALADE KUJUNEMISEST

Haapsalu linna haljastu kujunes üldjoontes välja 19. sajandil. Sellesse aega jääb esimeste mudaravilate asutamine ja ka Tagalaha äärde kaldakindlustuste ja rannapromenaadi rajamine. Toonase linnavalitsuse juures töötas juba ka pargikomisjon. 1880. aastal kehtestati Haapsalu linna sundmäärus, millega kohustati majaomanikke pidama korras majade ja kruntidega piirnevate tänavate osa ja kõnniteed. 1888. aastal asutasid baltisakslastest linnakodanikud Haapsalu Aedade ja Puiesteede Heakorrastamise Seltsi (hilisem Aiandusselts).

Haapsalu parke ja rohealaid enim kujundanud periood jääb aastatesse 1920-1940. Sellest ajast saab alguse ka siiani säilinud Haapsalu kuurortlinna kuvand. 1921. aastal kutsuti ellu seltskondlik organisatsioon Haapsalu Kaunistamise Selts, mis seadis peaülesanneteks alal hoida ja täiendada Haapsalu linna ja tema ümbruskonna looduslikku, ajaloolist ja kultuurilist ilu ning väärtust, asutada Haapsalus uusi kunsti- ja ajanõuetele vastavaid parke-promenaade, mälestussambaid, lilleilustusi jne. Seltsi eestvedajateks olid dr Hans Alver ja kunstnik Roman Haavamägi, kellest kujunes Haapsalu linna oma skulptor.

Et II maailmasõda linnale olulisi purustusi kaasa ei toonud, ei olnud nõukogude perioodil ka praktilist vajadust uute haljasalade rajamiseks vanalinna ja seda ümbritsevasse piirkonda. Püstitati küll mõned ideoloogilistest motiividest kantud mälestusmärgid, ühe näitena senini Uus-Sadama ja Väikese viigi vahelisel haljasalal säilinud, 1947. aastal püstitatud majakat markeeriv mälestusmärk Väinamerel 1941-1945 hukkunud meremeestele. Nõukogude aja päris lõpus püstitati mälestusmärk Eesti heliloojale ja dirigendile Cyrillus Kreegile tema kunagise kodumaja ette Väikese viigi läänekaldale. Monumendi autor on Aime Kuulbusch, arhitektuurse osa autor Andres Mänd.

Eesti taasiseseisvumise järel on linnaruum rikastunud mitmete uute monumentide ja skulptuuridega: endise raekoja ette paigaldati 1995. aastal Lembit Põllu loodud legendaarse linnapea Hans Alveri monument. Promenaadile püstitati 2014. aastal Armeenia ristikivi ehk hatškari misjonär Hedwig Bülli mälestuseks. Läänemaa haigla ees Vaba tänava äärsel haljasalal ilmestab purskkaevu Mati Variku loodud skulptuurigrupp „Perekond“ ja Tagalahes võib näha Jaak Soansi loodud abstraktset monumenti „Hukkunud lindudele“. Üldmuljet Haapsalu vanema osa avalikust ruumist kujundavad Roman Haavamäe loodud väikevormid, monumendid ja varem rajatud haljasalad. Viimase paarikümne aasta jooksul on mõningase uuenduskuuri läbi teinud promenaad, linnusehoov, krahviaed ja Mihkli park, mis jääb Karja ja Mihkli tn ristumiskohta. Korrastatud ja aktiivselt kasutusel mitmesuguste ürituste läbiviimiseks on ka Karja tänava ja linnusemüüri vahele jääv haljasala Kodaniketorni juures.

HALJASALAD

Raekoja park (Lossiplats 7//Raekoja park) asub Jaani ja Kooli tänavate vahelisel alal, mida ida- kirde suunalt ääristab endise raekoja, nüüd SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumi hoone, lääne-edela suunalt lipuväljak ning lossiplats. Park on kujundatud regulaarpargile omase teede

asetusega. Pargi rajamist raekoja ette alustati 1860.-1870. aastatel. Raepargi teket on seostatud mh J. W. Goethe kunagise aednikupoisi Pogowitziga (Pogovitš), kes olevat sinna suure lillepeenra rajanud. 19. sajandi lõpuks oli siin sirgete kõrgete puuderidadega ja piirdega haljasala, pargi serva oli paigaldatud nn Borki sammas, Alexander III auks. Kui see lõpuks lammutati, paigaldati 1924. aastal samale kohale Voldemar Melliku loodud Vabadussõja mälestussammas. 1939. aastal toodi promenaadilt kunagise rannahotelli esisest pargist raekojaesist lilleklumpi kaunistama Roman Haavamägi loodud dekoratiiv-vaas (dolomiit). 1995. aastal püstitati endise raekoja ette legendaarse linnapea Hans Alveri monument (autor Lembit Pöld).

Pargi vanimad põlispuud on umbes 160 aastat vanad. Neist tähelepanuväärseim on dekoratiivne ning elujõuline hariliku pöõgi punaselehine vorm. Lisaks kasvavad siin pärnad, tammed, hobukastanid, vahtrad. Varem kujundusse kuulunud okaspuud on ammu kadunud. Kuna tegemist on põlispuudega võib eeldada, et koht sobib käsitiivaliste elupaigaks.

Olemasolev projektdokumentatsioon: Haapsalu lossiplatsi äärde kavandatud lipuväljaku ehitusprojekt. Kersti Lootus (kk nr 29110, 26.01.2017)

Lossipark (Lossiplats 3// Piiskopilinnus)

Kuni 19. sajandi keskpaigani oli linnuse hoov karja- ja heinamaa. Varemestunud linnust kasutati kivimurruna ning mõningal määral olid kasutusel vaid vanad keldrid. Koos kuurordi arenemisega kerkis esile vajadus heakorrastada ja kujundada linnusehoov ajaviitmise paigaks. Eesmärgi täitmiseks loodi Haapsalu Lossivaremete Haljastamise Komisjon eesotsas Carl Arthur Hunniusega. 1858. aastal istutati lossiõuele ja muldvallidele puud, tasandati lossihoovi ja toimetati amatöörlikul tasemel isegi arheoloogilisi uurimisi. Linnusest kujunes romantiline varemete park, kus jalutamas käia. Erilise aura andis varemetele ja pargile C. Fr. W. Russwurmi poolt kirjasõnas avaldatud Valge daami legend. 1889. a. avati taas toomkirik, 1896. a toimus pargis esimene eestlaste laulupidu, mille tarbeks ilmselt rajati Aiatorni ette astmetega lava. Läänepoolsesse vallikraavi rajati tenniseväljakud, 1937. aastal aga suurde eeshoovi spordiplats koos jooksuringiga, seega oli linnuse hoovist saanud ühtlasi ka linna staadion. Vabaõhulava ning head sportimise ja ajaveetmise võimalused koos kujundasid lossihoovist tihedas kasutuses oleva rahvapargi. Praeguse väljanägemise on linnus ja park saanud viimastel aastakümnetel läbi realiseeritud haljastus- ja restaureerimisprojektide. Haljastuse hooldus on toimunud projektijärgselt.

Olemasolev projektdokumentatsioon: Heakorrastamise põhiprojekt I etapp. Kersti Lootus 2005 (kk nr 2854, 11.05.2005) ja II etapp (sh valgustus), Kersti Lootus (kk nr 6490, 23.03.2007)

Linnuse peavärava ümbrus (Lossiplats 3// Piiskopilinnus, väljaspool linnuse müüre)

Väikese roheala kõrghaljastus koosneb valdavalt vanadest puudest, mis asetsevad üsna harvalt. Linnuse värava vahetus läheduses on Kersti Lootuse kujundatud barokk-stiilis peenraala, kus tooni annavad madalaks pügatud (0,3m) hariliku ligustri hekid ning punane killustik. Müüri ääres ja istutusala ümber on soojal ajal pingid. Teede äärde on paigaldatud infostendid. Krahviaia alguses, Jaani 2 hoone lähedal kasvab üksik torkav kuusk.

Krahviaed (Vaba tn 7// Krahviaed)

Piiskopilinnuse taha, Uuemõisa mõisa maadele rajati 19. saj. 20. aastatel perekond von Stenbocki poolt linnamõis, mis müüdi 1828. aastal De la Gardie perekonnale ja mille peahoonet kuni siiani nimetatakse nende järgi De la Gardie lossiks. Hoone (Vaba 4) on siiani küllaltki autentse välimusega säilinud, muu hoonestus aga hävinud. Linnamõisa ala oli suletud paekivimüüri ümbritsetud territoorium. Linnamõisast põhja poole jäävat parki nimetati Krahviaiaks ja see nimi on kasutusel siiani. Pargi põhiosa moodustas endine linnuseaed, millele lisandus uus regulaarse planeeringuga ala, arvatavasti puuviljaaed. Keskaegsest vallikraavist lääne pool asus vabakujunduslik park, mis vastandus peahoone varaklassitsistlikule arhitektuurile.

Krahviaeda on veidi ümber kujundatud eelmisel kümnendil. Lahenduse on saanud teedevõrk, valgustus, pingid. Samuti on analüüsitud ning korrigeeritud kõrghaljastust. Mõned üksikud puud on ka juurde istutatud. Krahviaia lõunaosasse ehitati paviljon. Viimasel paaril aastal ilmestab kevadist parki nn tulbijõgi, mis kulgeb piki linnusemüüri ning laiub tenniseväljakutest põhja pool. Hooldus on toimunud vastavalt projekti juhenditele.

Olemasolev projektdokumentatsioon: Haapsalu krahviaia heakorrastamise eelprojekt. Kujunemislugu. Puittaimestiku haljastuslik hinnang. Planeering. Väikevormid. Drenaaž ja kuivendus. Veekogud. Ehituskonstruksioonid. Kersti Lootus, 2015 (kk nr 24487, 04.03.2015); Laikmaa paviljoni eelprojekt. Kersti Lootus (kk nr 22536, 09.05.2014)

Rootsituru haljasala (Karja tn)

Nn Rootsiturg on tekkinud 13. sajandil piiskopilinnuse ühe värava, Osutitorni ette- Karja tänava, Ehte tänava ja nüüdseks kadunud Pime tänava ristumiskohta. Siit sai alguse linna peatänav, mida mööda loomi linna karjamaale aeti. Arvatavasti on Rootsiturg nime saanud siin peetud kalaturu järgi, sest enamik kauplejaid olid rannarootslastest kalurid, samuti kuulusid ka mitmed ümbruskonna krundid tollal rannarootsi peredele. Veel 20. saj. algul oli siin lage plats. 1930-ndatel sillutati Karja tänav munakividega ja ajaloolisele Rootsiturule rajati pisike haljasala linnakaevuga, mille kaunistamiseks telliti skulptor Juhan Raudsepalt skulptuur "Poiss kalaga" (püstitati 1936). Kaevu ees on ovaalne veebassein, kuhu hiljem rajati purskkaev, mis nüüdseks on saanud ka valgustuse. Ümber basseini asuvad lihtsad dolomiidist istepingid. Haljasalal kasvab 7 läänepärna, mis moodustavad ringtee keskele ühtse suletud roheline ruumi. Puude all asetseb tõstetud lillepeenar, mis ümbritseb puhkeala. Peenras kasvavad sibullilled, püsikud ning suvikud.

Kodanike torni haljasala (Karja tn)

Piki Karja tänavat kulgev ja seda ida küljest ääristav haljasala. Selle põhjapoolset osa, mis on kunagi olnud hoonestatud, ilmestavad praegu suur iluõunapuu ning forsüütiapõõsas. Kaarekujulise kruusatatud jalutustee servas asetsevad pingid ja teisaldatavad lillekastid. Plats võimaldab nõ polüfunktsionaalset kasutust (näitused, suveüritused jms). Ala lõunapoolses osas (varsemalt hoonestamata) on väike sillutatud parkimisala ja mõned vahtrapuud.

Promenaad ja Aafrika rand (Promenaadi tn 3// Jaan Poska park)

Rannapromenaadi rajamist Haapsalu Tagalahe äärde alustati juba 1830. aastatel. Siin asunud kolmele väiksemale mudaravilale lisaks ehitati A. Th. A. von Ungern-Sternbergi tellimisel 1845-1847 veel üks kõrgemale seltskonnale mõeldud kivist mudaravila ning 1859. aastal hakati veetõusude kaitseks rajama ka kaldakindlustust. Nii kujunes kaldapealsele umbes kilomeetri pikkune Suur promenaad, mis sai alguse Maarja Magdaleena vene õigeusu kiriku juures asunud Nikolai pargist ja ulatus kuni villa Friedheimini (Supeluse tn 2). Väike ehk Šokolaadi promenaad asus praeguse Pjotr Tšaikovski puiestee kohal, ulatudes eelnimetatud villast kuni kohani, kus asub Tšaikovski mälestuspink.

Promenaadile on aegade jooksul paigaldatud hulgaliselt Roman Haavamägi loodud taieeid, millest enamus on ka praeguseni säilinud: Päikesekell (1924, dolomiit); dekoratiivsed tõkispostid Vee tn, Hommiku kalda tn, Linda tn lõpetustel (1920. aastad, dolomiit); Carl Abraham Hunniuse büst (1928, dolomiit, promenaadile toodi peale II maailmasõda); Rudolf Tobiase monument (1929, pronks, dolomiit); rannatrepistik kuursaali külgedel (1930–1932, dolomiit); Väike-Mere tn dekoratiivsed tõkispostid (1936, dolomiit); Tšaikovski memoriaalpink (1940, dolomiit). Osad skulptori loodud väikevormidest on hävinud, nt ilmaste tulp baromeetri, kella ja termomeetriga ja dekoratiivsambad “Tulekandjad”, osadest on tänaseks valminud koopiad: Jääkaru Tagalahes (puit, Indrek Jets, May ja Ursula Aavasalu), Merelõvi (puit, Tiit Moor), Vaasikandjad (dolomiit, Paul Uibopuu).

1930. aastal alustati promenaadi lõpetusena Aafrika ranna rajamist. Juba järgmise aasta suvitushooajaks valmisid sinna palliväljak, muusikapaviljon, värvilised telkmajakesed, hüppetorniga väliujula. Randa ilmestasisid mitmed R. Haavamägi loodud puidust polükroomsed kujukesed: päkapikud, marabu, Miki-Hiir ja krokodill. 1939. aastal need kõik hävisid, kuid enamus on tänaseks koopiatena taastatud (Tiit Moor) ja loovad taas meeolelu Aafrika ranna lastepargis.

Enam kui 150 aastase promenaadi pargi, mis nüüd kannab Jaan Poska nime, planeering ei ole viimase 80 aasta jooksul oluliselt muutunud- dominandiks on endiselt kuursaal ja kaldapealne puiestee algusega Aafrika rannast ja külgedes Tšaikovski pingini. Promenaadi ääristavad maismaa poolt hooned, mille seas on mitmeid 19. sajandil ehitatud ajaloolistele isikutele või perekondadele kuulunud villasid.

Promenaadi kaldapealne, pargiala ja paadisillad koos Aafrika ranna mänguväljakuga rekonstrueeriti 21. sajandi esimesel aastakümnel. Praeguseks on puittarindid (teed, postid, sillad) amortiseerunud ning vajavad korrastamist. Roman Haavamägi loodud monumentidele ja dekoratiivsammastele on lisandunud Hedwig Bülli auks loodud Armeenia ristikivi ning Tagalahte rajatud alusele paigaldati Jaak Soansi loodud abstraktne metallist monument „Hukkunud lindudele“. Kaalutud on ka Jaan Poska monumendi loomist Promenaadile, Poska kunagise maja juurde (Jaan Poska tn 2).

Praegune kujundus ja haljastus projekteeriti ja teostati arvestades selleks ajaks säilinud elujõuliste puudega ning lisades nii puid (nt poopuude rivi piki jalutustee linnapoolset külge) kui põõsarinnet (enelatega ääristatud päikesekella ümbrus, pargiroosid purskkaevu taustal jne). Kuursaali ümber on kujundatud istutusala rooside, kõrreliste ja püsikutega. Tihedam puistu ümbritseb Rudolf Tobiase mälestussammast ja seal tuleks puud kriitiliselt üle vaadata, et skulptuur pidevas varjus ei kahjustuks.

Olemasolev projektdokumentatsioon: Haapsalu promenaadi korrastamise eelprojekt, Kersti Lootus, 2007 (kk nr 6250, 20.02.2007)

Vaikne kallas ja Laipmani park (Vaikne kallas 3//Väikese viigi haljasala)

19. sajandi lõpul rajati maakividest kaldakindlustus Väikese viigi lõunapoolsele kaldale ning samaaegselt istutati viigi äärde Ehte tänavast Kuradisillani (Lahe tn pool) höheremmelgatest puiestee. Sadama, Neidude ja Suur-Lossi tänavate ristumiskoha ja viigi vahel asuv plats kujundati aga pargiks, kuhu paigaldati 1933. a Bernhard Laipmani monument. Selle autori Roman Haavamägi kujundusplaani kohaselt pidi park sisaldama madalat haljastust: erinevad kadakaliigid ning madal tuhkpuu hekk. Plaani eirates istutati parki hoopis kuused, mis aga sammast kergitasid ja kahjustasid ning lõpuks 2022. aasta sügisel eemaldati.

Mihkli park (Karja 26)

Peatänav ja Mihkli tänav nurgal olev haljasala on praeguse kujunduse saanud 2000.- te alguses (AB Järve ja Tuulik). Pargi lääneossa rajati laste mänguväljak, mida kõrvalkinnistust eraldab hekk idaservas piirab põõsaste rivi. Mihkli tn ääres kasvavad neli vanemat vahtrapuud, Karja tn ääres kolm poopuud, Karja 24 hoone läheduses mõned kuused. Muruplatsi keskohta istutas president Ilves 2011. aasta mais tamme. Arvatavasti on tamme kasvades vaja piirata teiste puude võrasid või osad neist raiuda.

EESMÄRK on hoida linna üldist rohelist ja haljastustraditsioone.

PÕHIMÕTTED

- Avalikud haljasalad, nende ajalooline struktuur, planeering, vaated, väärtuslik kõrghaljastus, kaldakindlustused, ajaloolised väikevormid (pargimööbel, sh Haapsalu valge pink, tänavalõpu postid, skulptuurid jms) säilitatakse võimalikult autentselt ja vajaduse korral taastatakse;
- Taastamisel lähtutakse haljasalast kui tervikust, arvestades selle ajaloolist planeeringut ja rajamiseaegset stilistikat, aga ka hilisemaid muutusi linnaruumis;
- Haljastuse taastamisel või rajamisel kasutatakse konkreetsele tänavale või haljasalale omast haljastusviisi ja vastupidavaid, soovitavalt traditsioonilisi liike (pärn, vaher, tamm, kask, õuemaal viljapuud, sirel, ebajasmiin, kibuvits jms), kõrged elupuuhed ei ole vanalinnale omased;
- Iseloomulikud ridaistutused (Vaikne kallas, Promenaad) säilitatakse ning vajadusel taastatakse. Ridaistutuste ümbruses tuleb kasutada pinnakatteid, mis võimaldavad vee imbumist pinnasesse;
- Suureks kasvavaid puid ei tohi istutada merevaadete ette;
- Väärtuslikke puid on vaja regulaarselt hooldada, vajadusel tuleb teha hoolduslõikust, soovituslikult puhkeperioodil. Ulatuslikumaid puuhooldustöid peab läbi viima kutsetunnistust omav arborist;
- Planeeringute ja ehitusprojektide koostamisel ning ellu viimisel peab vanalinnale omase haljastuse säilitama ning tagama, et hoonestuse, tehnovõrkude, teede/platside, piiretega jmt. ei kahjustataks puude/põõsaste juurestikku, tüve ega võra ning ei halvendataks puude/põõsaste kasvutingimusi;

- Kõrghaljastuse vahetus läheduses tuleb hoiduda tänavate soolatamisest;
- Puude, va viljapuude raiumisel nähakse ette asendusistutus võimalusel samal krundil või sobivas kohas linnaruumis;
- Puud ja põõsad on vajalik eemaldada kui need on kuivanud, ohtlikuks muutunud või kahjustavad juurte või võraga ehitisi, samuti oluliste vaadete avamiseks.

HAAPSALU MUINSUSKAITSEALA KAITSEKORRAS SÄTESTATUD NÕUDED

Muinsuskaitseala tänavate, õuema ja haljastuse puhul kehtivad järgmised nõuded:

- 1) väärtuslikud piirdeaiad, -müürid, -postid, väravad jms säilitatakse, vajadusel taastatakse;
- 2) uued piirdeaiad, -müürid, -postid, väravad jms lahendatakse järgides lähiümbruses väljakujunenud tava (materjal, kõrgus, paiknemine jms) ja sobivust krundi hoonestuse arhitektuuriga; tõkkepuid ei paigaldata;
- 3) ajalooline kivisillutis (paeplaadid, munakivid) jm väärtuslik katend säilitatakse või taaskasutatakse ehitusprojektiga hõlmatud ala sees;
- 4) uue katendi rajamisel või vana restaureerimisel lähtutakse kvaliteetse ligipääsetava linnaruumi põhimõttest ja ajaloolisest lahendusest, näiteks tänavatel kasutatakse sillutisplaate või -kive, hoovides ja aedades eelistatult looduslikke sillutiskive, -plaate või kivisõelmeid; õuema ulatuslikku sillutamist välditakse;
- 5) tagatakse sademevee hoonetest eemale juhtimine, selleks säilitatakse või rajatakse vajalikud pinnasekalded;
- 6) tänava rekonstrueerimisel säilitatakse või taastatakse kultuuriväärtuslike ehitiste proportsioonid, vajaduse korral tänavapinda madalamale viies; välistatakse pinnasevee imbumine keldrisse ning tänava sademevee juhtimine krundile;
- 7) ajaloolised linnakujunduse elemendid ja väikevormid (monumendid, skulptuurid, tänavapostid, kaevud, pingid jms) säilitatakse ja võimaluse korral taastatakse;
- 8) uued linnakujunduse elemendid (linnamööbel, päikesevarjud, müügikohad, tegevuskoha tähised, info- ja reklaamkandjad, liikluskorraldusvahendid, tänavapostid jms) kavandatakse ümbritsevat keskkonda arvestavalt ja sellesse sobituvalt ning paigaldatakse viisil, mis ei kahjusta kultuuriväärtuslike hooneid, arheoloogilist kultuurikihti ega kõrghaljastust;
- 9) tänavaid hooldatakse viisil, mis ei kahjusta külgnevat hoonestust ega kõrghaljastust, sealhulgas ei soolata tänavaid hoonete ja kõrghaljastuse vahetus läheduses;
- 10) avalikud pargid ja haljasalad (*Krahviaed, Raekoja park, Rootsituru haljasala, linnuse peavärava ümbrus, promenaad ja Aafrika rand, Vaikne kallas ja Laipmani park, Mihkli park, Kodanike torni haljasala*), nende väljakujunenud struktuur, planeering, vaated, väärtuslik haljastus ja ajaloolised väikevormid säilitatakse ja vajadusel taastatakse; rekonstrueerimisel lähtutakse pargist ja haljasalast kui tervikust, arvestades muutustega linnaruumis (hilisem väärtuslik haljastus, ehitised jms); puuderidade taastamisel ei kasutata üksikpuudega vaheistutusi, vaid taastatakse terviklike lõikudena;
- 11) haljastuse taastamisel ja rajamisel nii avalikus ruumis kui ka õuemaal lähtutakse ajastuomasest haljastusviisist ja kasutatakse traditsioonilisi liike (pärn, vaher, tamm, kask, must leeder, viljapuud, sirelid, ebajasmiiidid jms), elupuuhekke ei rajata;
- 12) puude raiumisel nähakse üldjuhul ette asendusistutus samal krundil või muinsuskaitsealal; puittaimestikku võib raiuda taimede kuivamisel või ohtlikuks muutumisel ning oluliste vaadete avamiseks ja isetekkeliste puude likvideerimiseks;
- 13) ehitus- ja kaevetöödega ei kahjustata väärtuslikku haljastust, sealhulgas puude juuri.